

Könyvek és könyvtárak a két világháború között

A két világháború közti időszak kultúrájáról jellemző képet festett Bajcsy-Zsilinszky Endre *Politikai végrendeleté*-ben: *Az egész magyar társadalom nagy tömege, beleértve az uralkodó osztályokat is, nemcsak, hogy nem tanult, de még csak nem is olvasott... legfeljebb regényeket.* A ponyva jellegű szépirodalmi könyvek példányszáma volt a legmagasabb, de a színvonalasabbak is csak 2500—3000 példányban, a tudományos munkák csupán 1000 példányban kerültek kiadásra. A könyvárak magasak voltak. Elekes Dezső statisztikus összeállítására szerint az 1920-as évek végén kiadott könyvek így oszlottak meg: általános és vegyes munka 9,9, filozófia 1,1, vallás 7,8, társadalomtudomány, jog, közigazgatás 6,5, hadügy 0,9, tankönyv 6,9, közgazdaság, mezőgazdaság 4,1, ipar, kereskedelem 1,8, nyelvészet, irodalom 0,8, természettudomány 1,7, technológia 1,1, orvostudomány 4,1, művészet 2,6, sport, szórakozás 1,4, szépirodalom 32,6 ifjúsági irodalom 7,1, történelem, életrajz 7,2, földrajz, utazás 2,4 százalék. Földes Ferenc 1938-as statisztikája szerint némi emelkedés mutatkozik ugyan a társadalomtudományok és a közgazdaságtudomány javára, de lényeges változást nem észlelhetünk.

A természettudományos ismeretterjesztés háttérbeszorítását jellemzően fejezte ki Klebelsberg Kunó kultuszminiszter legközelebbi munkatársa, Kornis Gyula: *Bármenynyire differenciálódjanak is az iskolatípusok, az ember sajátos szellemiségét kifejező tanulmányoknak — a hangsúly különböző erejével — valamennyiben közösek kell lenniök. A vallástannak, nemzeti nyelvnek és irodalomnak s történelemnek, mint a jövőndék nemzedék értékelő állásfoglalását formáló tanulmányoknak, mindig primátusuk van az emberré nevelésben a külső természet ismeretére vonatkozó stúdiumok fölött.*¹

A társadalmi állapotok szükségszerű következménye volt a könyvtári kultúra alacsony színvonala: a Horthy-rendszer nem sokat törődött a magyar könyvtárügy fejlesztésével. Balogh József publicista így írta le az 1920-as évek derekán a helyzetet: *Igen fájdalmas, hogy ma még a tudós kutató is arra kényszerül hazánkban, hogy a történetesen meglevő műveket olvassa és nem férhet hozzá azokhoz a munkákhoz, amelyeknek ismeretét búvárkodása megkívánja... A szeparatizmusnak, amely egyes tudományszakokban túltengést idéz elő, míg más diszciplínákban könyvinség van, s amely végső sorban csak azt eredményezi, hogy a kis magyarság könyvek helyett a decentralizáltságnak úgynevezett rezsijére költi el aranyait, helyet kell adnia a centralizmusnak és az egycélúságnak.*²

Véleménye szerint a főváros nagy könyvtárainak könyvbeszerzési politikáját összehangba kell hozni. Központosítani kell az anyagi és szellemi erőket, a gyűjtésnek céltudatosá és tertvszerűvé kell válnia. *... valamely nagy könyvgyűjtő intézmény csak akkor él feladatának, ha a jövőbe tekint és vásárlásait nem szabja a percnak és egyes látogatók óhajításaihoz és véletleneihez.*³ Balogh nemzeti könyvtár létrehozását sürgette, amelynek feladata az általános könyvgyűjtemény biztosítása. A Széchényi Könyvtár jelenléti könyvtár és főleg a magyar irodalom gyűjtésére szorítkozik. A Fővárosi Könyvtár a társadalomtudományok könyvtára. Az Akadémiai Könyvtár összességében egyenlőtlen — írta. Majd így folytatta: *Az egyetlen könyvtár, amely ma Magyarországon az általános könyvgyűjtemény látszatát adja, az Egyetemi Könyvtár. Ennek a gyűjteménynek sem terve, sem fejlődése, sem pedig jellege nem kifogásolható. Hozzáfűzte azonban: A legjobb indulatú bíráló is kénytelen lesz megállapítani, ... hogy ez az intézmény több irányban elmaradt. Elmaradt könyvanyagában az európai tudomány fejlődésétől; elmaradt adminisztrációjában a milliós magyar fővárostól, amelynek — ismételjük — összes tudományos könyvigényeit ez a gyűjtemény volt hivatva kiszolgálni. ... Ha manapság számos elsőrendű tudományszakban a kutatások hazánkban — könyvek híján — lehetetlenek, ennek okát az Egyetemi Könyvtár elszomorító állapotában kell keresnünk... egyetlen általános jellegű közkönyvtárunk mai állapotában, fájdalom nem alkalmas legajátosabb feladatainak teljesítésére. Mire van szükség? A válasz egyszerűnek látszik: módszeres, áldozatkész, általános elvekhez ragaszkodó könyvvásárlásra.*²

A folyóiratok beszerzésének fontosságát is kiemelte: *Napjainkban a tudományos közlésnek, az ismeretterjesztésnek és a híradásnak már régen nem csupán a könyv, hanem az időszaki és napisajtó is elsőrendű eszköze. A világ folyóiratait és hírlapjait magyar ember sehol át nem tekintheti, de fájdalom, a magyar időszaki publikációknak és hírlapoknak sincs nyílt olvasótermük, mert a Nemzeti Múzeum csak gyűjti ezeket,*

de nem képes hozzáférhetővé tenni... Számos tudomány szak évtizedek óta vár a standard irodalom beszerzésére, régi és nélkülözhetetlen gyűjtemények és folyóiratsorozatok követelik a gyors kiegészítést, — vásárolni kell sokat, bőkezűen, de megfontolással és a többi budapesti gyűjteménnyel való megegyezést szüntelenül keresve.³

Hóman Bálint kulturpolitikus — a későbbi kultuszminiszter — is úgy vélte, hogy egyik legürgősebb feladata a könyvtárak organikus együttműködésének megszervezése. Előfeltételei: a gyűjtési körök szabályozása, a tudomány egyetemes szempontjából kiinduló tervszerű gyarapítást előmozdító s a könyvtárhasználatot megkönnyítő központi nyilvántartás kiépítése. Ideális megoldásnak tartotta volna, ha a múzeum, az akadémia és az egyetem könyvtárait egy modern, központi épületben egyesítik és így egy „Nemzeti Könyvtár”-at hoznak létre. *A jelenlegi helyzetben azonban a legfontosabb a gyűjtési körök szabályozása és a könyvtári dotációk megemelése* — írta. — *A gyarapításoknak nem szabad egyéni és partikuláris szempontból kiindulniuk, hanem a magyar tudomány és a magyar tudósok összességét kell szem előtt tartaniuk.*⁴

A könyvtárak közötti kooperáció kiépítése céljából hozták létre az *Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot* 1923-ban. (A századfordulón alakult Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és Főfelügyelőségének hatásköre a tudományos könyvtárakra nem terjedt ki; ennek feladata csupán a közművelődési könyvtárak tervszerű fejlesztése és a népkönyvtárak országos szervezetének kiépítése volt.) A könyvtárak anyagi eszközeinek elégtelensége s az állam pénzügyi helyzete ugyanis olyan megoldást tett szükségessé, amelynek révén a könyvtárak teljesítőképeségét nagyobb anyagi megterhelés nélkül is növelni lehetett. A Bibliográfiai Központ — a porosz Gesamtkatalog mintájára — központi címjegyzéket létesített. Nyilvántartották a 20 legnagyobb közkönyvtár 1926 óta történt beszerzését, és a gyarapodást havonta megjelenő füzetekben tették közzé. Ez megkímélte a könyvtárakat a nem feltétlenül szükséges vásárlásoktól és lehetővé tette, hogy a könyvtárak anyagi erejüket az elsősorban gyűjtőkörükbe tartozó munkák beszerzésére összpontosítsák. A Bibliográfiai Központ elkészítette a 7 legnagyobb budapesti könyvtárba 1928-ban járó folyóiratok címjegyzékét is. A központ másik funkciója a nemzetközi kiadványcsere lebonyolítása volt, amelyhez Magyarországot a hivatalos és tudományos kiadványok nemzetközi cseréjét szabályozó „brüsszeli egyezményekhez” 1923-ban történt csatlakozása kötelezte. *E nemzetközi kapcsolat a hazai nagyobb közkönyvtárakat évente több száz külföldi folyóirat és egyéb kiadvány birtokába juttatta.*⁵

Az 1930-as évek közepén megélenkült a magyar könyvtárügy. Előtérbe kerültek a könyvtárosképzés kérdései is. 1934-ben megindult a *Könyvtári Szemle*, bár a következő évben megszűnt. A Szemle célja a könyvtárak közötti szorosabb kapcsolat kiépítése volt; lehetővé kívánta tenni egy-egy fontosabb könyvtári vagy könyvészeti kérdés megvitatását, ismertetni akarta a külföldi könyvtárügy helyzetét, továbbá könyvészeti irodalmat is közölt. Javaslat hangozott el a Szemlében arra vonatkozólag, hogy létre kellene hozni a könyvtárosok közös szervezetét. 1935-ben meg is alakult a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, amely azonban nem vált a könyvtárosok élő fórumává, hanem csupán a hivatalos irányvonalat követte.

A hivatalos könyvtárpolitika vezetője, Pasteiner Iván az Egyesület 1936. évi kongresszusának záróülésén mondott beszédében hangsúlyozta, hogy mindazoknak a panaszoknak, amelyek a magyar könyvtárüggyel kapcsolatban felmerültek, oka az anyagi eszközök elégtelenségében keresendő.⁶ Pasteiner az egyetemi könyvtárak helyzetét ismertető előadásában⁷ elsősorban szervezeti kérdésekkel foglalkozott; kitért az egyetem és a könyvtár kapcsolatára, a helyszűke okozta problémákra, és ismételtlen felhívta a figyelmet, hogy a könyvtárak milyen kevés anyagi támogatásban részesülnek.

1938-tól kezdve a könyvtári érdeklődés megcsappant; a Magyar Könyvszemle alig közölt könyvtárpolitikai cikkeket, a szaktudományok kérdéseivel foglalkozott csupán. Még Hóman Bálint kultuszminiszter is kénytelen volt beismerni: *Elhanyagolt tereńnema még a kultusztárcának a könyvtári kérdés... ezen a téren... nagy visszaesés mutatkozik a háború előtti évekhez viszonyítva.*⁸

Bár voltak a korszaknak művelt, haladó gondolkodású, kiválóan képzett könyvtárosai, ők azonban csak a gyakorlat terén érthettek el eredményeket, a hivatalos könyvtárpolitika vonalát nem befolyásolhatták. *Káplány Géza*, a Technológiai Könyvtár főkönyvtárosa hiába hívta fel a figyelmet a szakkönyvtárak elmaradottságára, ami a természettudományok elhanyagoltságát tükrözte vissza a könyvtárügyben. *Megállapítható* — írta — *hogy ezek az intézeti szakkönyvtárak az illetékes felsőhatóságok előtt sohasem voltak többek s az ügykezelés szempontjából sem voltak fontosabbak, mint az intézetek, hivatalok akta- vagy irattárai s így természetes, hogy úgy személyzeti, mint egyéb tekintetben is segédhivatali nívón tartattak. De megállapítható az is, hogy*

amennyiben e szakkönyvtárakkal szemben felsőbb hatósági ellenőrzésről szó lehetett, az mindenkor és kizárólag számvevőségi leltári ellenőrzésben merült ki, vagyis, hogy a könyvek mint leltári tárgyak előmutathatók-e? Egyébként pedig, minden egyéb kérdés vagy könyvtári probléma irrelevans volt.⁹

Káplány a továbbiakban rámutatott arra, hogy a szakkönyvtárak még a minimális anyagi támogatásban sem részesültek, így természetesen szó sem lehetett anyaguk tervszerű gyarapításáról. Ugyanakkor teljesen elszigetelődtek egymástól, semmilyen kooperációs lehetőség nem volt köztük, ami nemegyszer felesleges könyv- és főleg folyóirat-beszerzés eredményezett. Majd így folytatta: *Félrevezető volna azonban úgy vélekedni, hogy nem éppen előnyös színezetű megállapítások csupán kisebb szakkönyvtárainkat érinthetik, mert lényegében sokáig ugyanez volt a sorsa, illetve múltja két legnagyobb szakkönyvtárunknak is, amely áldatlan állapotból a Technológiai Könyvtár csak fokozatosan és újabb idők óta, a Műegyetemi Könyvtár pedig csak most kezd nagyobb lendülettel kikászálódni.*⁹

Röviden szeretnénk csak utalni a könyvtárügy legelhanyagoltabb területére: a közművelődési és népkönyvtári hálózatra. Szabó Ervin a Fővárosi Könyvtárat modern közkönyvtárrá fejlesztette; a két háború közti időszakban azonban a Fővárosi Könyvtár visszahagyatott az átlagos színvonalra. A könyvtár épülete romos volt és csak 1926-ban került sor renoválására. Folyóiratokat, napilapokat nem vásároltak, a könyvvállományt alig fejlesztették. A rendelkezésre álló kis összegből is főleg csupán könnyű, szórakoztató műveket szereztek be. Bár a könyvtár 1931-ben új épületbe, a Wenckheim-palotába költözött, beszerzési keretét nem emelték meg. Külföldi könyveket a valuta-korlátozó intézkedések miatt egyáltalában nem tudott vásárolni, de még a kézikönyvtár régi, meglevő sorozatai is hiányossá váltak. A Fővárosi Könyvtárhoz a 30-as évek elején 12 fiókkönyvtár tartozott; Szabó Ervinnek az a törekvése azonban, hogy a fiókkönyvtárak segítségével a legszélesebb tömegekhez is eljuttassák a műveltséget, felédse merült.

A népkönyvtárak feladata — az eredeti célkitűzések szerint — az lett volna, hogy ellássák könyvvel az ország egész lakosságát. Az e célra rendelkezésre álló összeg azonban olyan csekély volt, hogy még a falusi lakosság könyvigényeit sem tudták kielégíteni. Az ország számos helységében egyáltalában nem létesültek könyvtárak; a meglevők is igen kis állománnyal, csupán 200—400 könyvvel rendelkeztek.

Ez a cikk nem akar a munkáskönyvtárakkal foglalkozni. A kérdés iránt érdeklődők olvassák el Szilágyi János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között (1920—1944) c. munkáját.¹⁰ Ennek tanulmányozása nélkül a kor könyvtárügyére vonatkozó ismereteink hézagosak maradnak.

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy bár a korszak művelődéspolitikájának voltak objektív eredményei (az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ létesítése, a szegedi és a pécsi egyetem újjászervezése stb.), ezek az eredmények elszigeteltek maradtak. Országos jellegű elvi célkitűzések, átfogó szervezeti intézkedések, könyvtárpolitikai elgondolások és gazdasági alap nélkül a könyvtárak nem teljesíthették feladatukat.

Déri Miklósné

J E G Y Z E T E K

1. Kornis Gyula; Kultúrpolitikánk irányelvei. 1921.
2. Balogh József; Magyar könyvtárpolitika. = Budapesti Hírlap. 1925. nov. 22.
3. Balogh József; A budapesti Egyetemi Könyvtár. = Nemzeti Újság. 1927. jún. 1.
4. Hóman Bálint; Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. (1927.) (Klny.: A magyar tudománypolitika alapvetése.)
5. Bisztray Gyula; Könyvek világa. Könyvtárak és könyvkedvelők gondoljai. = Magyar Szemle. 1940. 425—435. p.
6. A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve. I. 1937.
7. Pasteiner Iván; Az egyetemi könyvtárak. 1937. (Klny.: Magyar Felsőoktatás.)
8. Hóman Bálint; Művelődéspolitika. 1938.
9. Káplány Géza; Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése. I. 1943.
10. Szilágyi János; A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között (1920—1944). 1961.